

A külföldi könyveszerzések elemzése (1945-1966). Többes példányok, nyelv- és szakszerinti megoszlás

KRONSTEIN GÁBOR

I. *A felmérés célja és módszere*

A Könyvek Központi Katalógusának (KKK) sajátos feladatából következik, hogy minden más forrásnál megbízhatóbb képet tud adni a behozott külföldi könyvek helyzetéről. Cédulaállományunk szerkezetének feltárásával országos adatokat kaphatunk arról, hogy egy művet hány könyvtár jelentett be, és a beszerzett műveket milyen szakmai és nyelvi megoszlásban találhatjuk meg katalógusunkban. Ha ezt a vizsgálatot úgy végezzük el, hogy legalább két időszak adatait hasonlítjuk össze, akkor eredményeink megközelítően tükrözni fogják a szerzeményezési politika változó gyakorlatát. Úgy véljük, feltárt adataink akkor is tanulságosak lehetnek a könyvtári szakemberek számára, ha tudjuk, hogy még ma sem jelenti beszerzéseit a KKK-nak néhány kisebb szakkönyvtár.

Mint hogy a felszabadulás utáni szerzeményezés alakulását igyekeztünk nyomon követni katalógusunkban, e felmérést az 1945 után külföldön kiadott idegen nyelvű művek céduláinak vizsgálatára korlátoztuk.

Az anyagot három szempont alapján csoportosítottuk: átfogó szakcsoportok, nyelvek és két tárgyidőszak szerint.

1. *Szakcsoportok*¹: társadalomtudományok
természettudományok
műszaki tudományok
orvostudomány
agrártudományok
szépirodalom
2. *Nyelvek*²: német
angol
román nyelvek
szláv
egyéb
3. *A két tárgyidőszak*³: 1945—1961
1961—1966

Különös gonddal törekedtünk a lehetséges hibaforrásokat kiküszöbölni. Csak a főlapok adatait értékeltük, egyrészt, hogy elkerüljük az átfedéseket, másrészt mert igen sok melléklap nem tünteti fel az összes bejelentett lelőhelyet. Elhagytunk néhány szakozási határesetet (sport, fényképezés, tankönyvek), amelyek egyébként sem képviseltek volna számot tevő mennyiséget anyagunkban. Számítottunk arra is, hogy választott mintánkon belül esetleg torzító hatá-

sok érvényesülnek. E torzítás méreteinek ellenőrzésére úgy végeztük el a cédulák számlálását, hogy azonos számú cédulát emeltünk ki minden katalógusfiók elejéről és végéről. Így tehát a megvizsgált anyag két egyenlő részre oszlott. E két részre — nyelvi és szak szerinti bontásban egyaránt — kiszámított adatok szóródása 5%-on belül maradt. Ez a szám már jelzi a kiválasztott minta megbízhatóságát.

Ilyen szempontok figyelembevételével vizsgáltuk meg a háború utáni bejelentéseket tartalmazó katalógusunk A—B betűs anyagát. A feldolgozott 7045 főlap a jelzett időszak idegen nyelvű anyagának 2,65%-át teszi ki. Ennek az aránynak alapján már nagy valószínűséggel általánosíthatjuk adatainkat az 1945 utáni katalógus egészére⁴.

II. *Mitől függ a többspéldányok megoszlása?*

Az eredmények elemzése előtt szükséges röviden áttekinteni, hogy a tudományos információcsere mai színvonala és a magyar szerzeményezési politika ezzel kapcsolatos szemlélete miként határozza meg a beérkező művek többspéldány arányát, felmérésünk voltaképpeni tárgyát.

Besterman 1947-ben végzett vizsgálata⁵, amely egy európai központi címjegyzék létrehozását készítette elő, francia, svájci, dán és csehszlovák adatokból mutatta ki, hogy nemzetközi szinten van a többspéldányoknak egy olyan optimális aránya, amely kevésbé függ nyelvektől és könyvtári viszonyoktól. Mivel ez a felmérés csak a többi országban is megtalálható külföldi műveket tekintette többspéldánynak, ebben az arányban a nemzetközi információcsere törvényszerűségei fejeződtek ki. *Besterman* adataiból olyan tendenciára következtethetünk, hogy a fejlett, világnyelvekre támaszkodó kölcsönös tájékozódás növeli az országok közötti többspéldányok számát. Joggal tételezhetjük fel, hogy ennek a célnak elérésére országonként több könyvtár is törekszik, egy-egy országon belül is nő tehát a többspéldányok száma.

Egy felmérésnek ezért magyarországi viszonylatban is ki kell mutatnia ezt a növekedést, hiszen nálunk 1957 óta nőtt meg számottevően a külföldi könyvbeszerzés volumene. A mi gyarapítási politikánkban is jelentkezik azonban az átfedések kiküszöbölésének takarékosági irányzata. „A magyar könyvtárügyben érvényesülő tartalmi szemlélet szempontjai a könyvállomány tartalmi változatoságára helyezik a hangsúlyt a kötetszámok halmozására törekvő mennyiségi szemlélettel szemben” — fogalmazza meg egy tanulmány⁶. Ez az elv a valóságban úgy érvényesül, hogy a természettudományok és az alkalmazott tudományok körében magasabb a többspéldányok aránya, mint a társadalomtudományi művek között⁷. Az arányeltolódást „részben a könyvtárak nagy száma és területi decentralizáltsága, részben ... a könyvek munkaeszközjellege” indokolja, mint ahogy ez *Haraszthy Gyulának* az 1959. évi devizaigényes beszerzésekről szóló tanulmányában olvasható⁸. Ha tehát számításaink helyesek, e kettős tendenciát, amely az országos szerzeményezésben érvényesül, adatainknak is tükröznie kell.

III. *Az eredmények elemzése*

1. *A többspéldányok megoszlása szakcsoportok és nyelvi arányok szerint* (ld. I. és II. táblázat)

Katalógusunkban minden negyedik könyv többspéldány (27,2%). Meg-

I. A többpéldányok megoszlása szakcsoportok szerint

A jelentő könyvtá- rak száma	Idő Szak Szám %	1945—1960*							1961—1966							Összesítve 1945—1966						
		Társ. tud.	Term. tud.	Orvos- tud.	Műsz. tud.	Agrár- tud.	Szép- irod.	Összes	Társ. tud.	Term. tud.	Orvos- tud.	Műsz. tud.	Agrár- tud.	Szép- irod.	Összes	Társ. tud.	Term. tud.	Orvos- tud.	Műsz. tud.	Agrár- tud.	Szép- irod.	Összes
		2272	880	268	748	314	402	4884	988	381	106	314	142	230	2161	3260	1263	374	1062	456	632	7045
		46,9	18,0	5,4	15,5	6,4	7,8	100,0	45,7	17,6	4,9	14,5	6,5	10,8	100,0	46,6	17,9	5,3	15,2	6,4	8,6	100,0
1		74,3	71,4	70,8	73,6	72,2	77,7	73,7	71,4	67,6	61,0	66,2	85,1	84,3	72,7	73,8	70,3	66,9	71,5	76,4	80,0	72,8
2		14,9	14,8	19,2	17,2	17,7	11,7	15,5	14,0	11,5	21,8	16,4	10,7	9,5	13,6	14,7	13,8	20,5	17,0	15,2	10,9	15,1
3		5,1	5,6	5,5	5,2	4,8	7,0	5,4	7,7	8,4	10,0	6,4	1,4	2,9	6,8	5,9	6,5	7,0	5,6	3,7	5,5	5,9
4		2,6	2,6	1,8	2,1	2,9	2,4	2,4	3,4	2,1	1,8	2,7	0,7	2,9	2,9	2,8	2,4	1,8	2,2	2,3	2,7	2,6
5		1,2	1,2	0,7	0,4	1,2	1,2	1,1	1,8	3,1	—	2,2	1,4	0,4	1,8	1,3	1,8	0,5	0,9	1,3	0,9	1,5
Több		1,9	4,4	2,0	1,5	1,2	—	1,8	1,7	7,3	5,4	6,1	0,7	—	2,2	1,5	5,2	3,3	2,8	1,1	—	2,1
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A vizgált anyag 69,3%-át 1945 és 1960 között, 30,7%-át 1961 és 1966 között adták ki.

II. A többes példányok megoszlása szak- és nyelvcsoportok szerint*

Szak Lelehetly- szám	Társ. tud.-ok							Term. tud.-ok							Orvostud.							
	1	2	3	4	5	Több	Összes	1	2	3	4	5	Több	Összes	1	2	3	4	5	Több	Összes	
1945—1960	német	71,9	15,4	7,4	2,1	1,4	1,8	100,0	70,2	13,5	6,1	3,2	1,1	5,9	100,0	58,3	25,4	4,5	4,5	1,8	5,5	100,0
	angol	75,2	17,3	3,4	2,3	0,9	0,9	100,0	71,7	15,6	5,3	2,4	1,8	3,2	100,0	75,7	18,8	5,5	—	—	—	100,0
	román	80,4	12,8	3,7	1,7	0,7	0,7	100,0	87,7	9,2	1,9	0,4	0,4	0,4	100,0	86,2	11,1	2,7	—	—	—	100,0
	szláv	59,8	18,1	6,6	7,5	3,3	4,7	100,0	67,4	12,8	8,5	4,2	1,4	5,7	100,0	76,0	10,3	13,7	—	—	—	100,0
	egyéb	86,8	8,3	3,3	1,6	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—	—	100,0
	összes	74,3	14,9	5,1	2,6	1,2	1,9	100,0	71,4	14,8	5,6	2,6	1,2	4,4	100,0	70,8	19,2	5,5	1,8	0,7	2,0	100,0
1961—1966	német	68,3	13,1	8,1	5,0	3,4	2,1	100,0	62,9	5,4	10,0	2,7	5,4	13,6	100,0	72,0	8,0	6,0	4,0	—	10,0	100,0
	angol	77,5	13,5	6,0	1,0	0,3	1,7	100,0	66,4	13,7	8,1	1,2	3,1	7,5	100,0	47,3	30,5	19,4	—	—	2,8	100,0
	román	79,4	12,5	7,5	0,4	—	0,2	100,0	88,0	6,0	4,0	2,0	—	—	100,0	70,0	30,0	—	—	—	—	100,0
	szláv	55,2	21,2	11,2	7,5	3,1	1,8	100,0	54,0	26,0	12,0	4,0	2,0	2,0	100,0	36,3	54,7	9,0	—	—	—	100,0
	egyéb	100,0	—	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—	—	100,0
	összes	71,4	14,0	7,7	3,4	1,8	1,7	100,0	67,6	11,5	8,4	2,1	3,1	7,3	100,0	61,0	21,8	10,0	1,8	—	5,4	100,0

1945—1960	német	72,6	16,1	5,0	2,5	0,5	3,3	100,0	65,4	20,5	7,5	2,5	1,6	2,5	100,0	78,0	12,1	8,8	1,1	—	—	100,0	
	angol	71,7	20,0	5,3	2,4	0,6	—	100,0	86,9	5,0	3,3	1,6	1,6	1,6	100,0	80,1	3,3	10,0	6,6	—	—	100,0	
	román	82,7	14,4	2,9	—	—	—	100,0	87,2	7,4	1,8	1,8	1,8	—	100,0	84,9	8,3	3,0	1,5	2,3	—	100,0	
	szláv	65,5	22,7	9,1	2,7	—	—	100,0	57,1	33,3	4,1	5,5	—	—	100,0	68,6	20,1	8,7	2,6	—	—	100,0	
	egyéb	85,7	14,3	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	80,0	2,5	7,5	5,0	5,0	—	100,0	
	összes	73,6	17,2	5,2	2,1	0,4	1,5	100,0	72,2	17,7	4,8	2,9	1,2	1,2	100,0	77,7	11,7	7,0	2,4	1,2	—	100,0	
1961—1966	német	66,2	18,8	7,1	8,5	1,4	7,8	100,0	79,9	11,1	3,6	—	3,6	1,8	100,0	88,0	8,6	1,7	1,7	—	—	100,0	
	angol	70,2	14,2	4,3	2,8	2,8	5,7	100,0	88,5	9,2	—	2,3	—	—	100,0	80,1	11,9	—	4,0	4,0	—	100,0	
	román	94,0	6,0	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	90,4	8,4	1,2	—	—	—	100,0	
	szláv	57,3	18,5	9,9	4,3	4,3	5,7	100,0	85,7	14,3	—	—	—	—	100,0	72,7	11,3	8,0	8,0	—	—	100,0	
	egyéb	—	—	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	100,0
	összes	66,2	16,4	6,4	2,7	2,2	6,1	100,0	85,1	10,7	1,4	0,7	1,4	0,7	100,0	84,3	9,5	2,9	2,9	0,4	—	100,0	

* A vizsgált anyag 69,3 %-át 1945 és 1960 között, 30,7 %-át 1961 és 1966 között adták ki.

figyelhetjük, hogy a többespéldányok száma lassan nő, az eltolódás elsősorban a három és az annál több lelőhelyes művek javára érvényesül: 1961 után az egyes-példányok 1,0%-kal, a kettős példányok 1,9%-kal csökkentek a vizsgált anyagban. A növekedés az orvosi, műszaki és természettudományi szakokban a leggyorsabb (a 0,8%-os átlagnövekedéssel szemben 9,8, 7,4 illetve 3,8%). E szakokban ugyanakkor mindkét tárgyidőszakban kevesebb egyes-példányt találunk, mint a társadalomtudományi és szépirodalmi csoportokban. Az eltolódás — e téren is — 1961 után nagyobb: az orvosi, műszaki, természettudományi műveknél a többespéldányok aránya már eléri a művek egyharmadát.

A szakok közül leginkább az *orvosi* többespéldányok magas aránya a szembetűnő (33,1%). A szláv nyelvűek csoportjában 1961 után 63,7%. Igen nagy ugyanis az orvosi hálózati könyvtárak száma, fejlett és gyors a szakmai tájékoztatás, ennek következtében a standard elméleti művek, amelyeket kézikönyv gyanánt használnak, sok helyre jutnak el (gyakran tíz-tizenkét helyről is jelentik). A *természettudományi és műszaki* szakirodalomnál is sokban hasonló a helyzet. Egy érdekes tanulmány⁹ felmérte a műszaki szakemberek tudományos önképzését. Szerzői megállapították, hogy a kutató- és tervezőintézetek dolgozói kétszer annyi időt fordítanak a szakirodalom tanulmányozására, kétszer annyi könyvet olvasnak el és általában munkájukban sokkal jobban támaszkodnak a külföldi szakirodalomra, mint a természetben közvetlenül foglalkoztatott műszaki dolgozók. Nyilván ez is közrejátszik abban, hogy számos kutató- és tervezőintézet igényel párhuzamosan idegen nyelvű szakirodalmat. Beszerzi ezeket a műveket még rendszerint az Országos Műszaki Könyvtár és a Műegyetem Központi Könyvtára is. Érdemes megjegyezni, hogy mindhárom szakcsoportban még magasabb lenne a többespéldányok aránya, ha teljes egészében ismernénk a nem jelentős kisebb szakkönyvtárak állományát is¹⁰.

Az összes művek 46,6%-át képviselő *társadalomtudományi* művek csoportja közelíti meg legjobban a többespéldányok átlagos arányát (27,2%). Itt is ki tudjuk mutatni az egyes-példányok lassú fogyását (2,9%-os csökkenés). Leginkább a szláv nyelvűek (4,6%-os csökkenés) és a német nyelvű (3,6%-os csökkenés) rovatában figyelhető ez meg. A *szépirodalom* szakcsoportja egyike azoknak a területeknek, ahol a művek kisebb gyűjtőkört érdekelnek, nagyobb szerep jut a különleges igényeknek, ezért érzékenyebben befolyásolja a kialakuló arányokat a nyelvtudás is. A fentiek indokolják azt, hogy itt találjuk a legkevesebb többespéldányt. A bejelentések megoszlását figyelve feltűnik, milyen kevés a párhuzamos kiadás. Leginkább még az egyetemi hálózathoz tartozó könyvtárak igényelnek többespéldányokat. A művek többsége kortárs-irodalom, ezen belül is a legújabb kiadások. Ezért növekedett meg a második tárgyidőszakban a szépirodalom részaránya az összes művekhez viszonyítva (7,8%-ról 10,8%-ra). A szépirodalmi műveknek csaknem egyharmadát teszik ki a román nyelvűek (32,2%), de jelentős behozatal van szláv nyelvű (27,9%) és német könyvekből is (23,3%). A román nyelvű (francia, olasz, spanyol és portugál) beszerzésekre — úgy tűnik — egy-egy író teljes *oeuvre*-jének egy-példányos behozatala jellemző (többespéldány mindössze 14,0%), míg a szláv anyag magas többespéldány-arányát (30,2%-ot — a II. tábl. alapján) e művek olcsósága mellett az is indokolja, hogy az Állami Gorkij Könyvtár a szépirodalmi művek többségéből másodpéldányt is rendel. Angol nyelvterületről feltűnően kevés könyvet találunk (mindössze a vizsgált szépirodalmi anyag 9,0%-a), igen alacsony többespéldány aránnyal (19,9%-ot —

III. A többpéldányok megoszlása nyelvcsoportok szerint

A jelentő könyvtá- rak száma	Idő Nyelv Szám %	1945—1960*						1961—1966						Összesítve: 1945—1966					
		német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes
		1727	1185	1290	602	80	4884	735	615	379	388	44	2161	2462	1800	1669	1000	114	7045
		35,3	24,0	26,3	12,8	1,6	100,0	34,4	28,5	17,8	17,3	2,0	100,0	35,1	25,6	23,6	14,1	1,6	100,0
1	69,2	74,3	83,0	62,2	75,9	73,7	69,1	72,4	83,6	60,6	100,0	72,7	69,1	73,8	83,1	61,9	84,7	72,8	
2	16,7	16,7	11,6	21,6	10,0	15,5	12,2	14,7	10,5	20,0	—	13,6	15,3	16,0	11,4	20,1	6,3	15,1	
3	7,0	4,5	3,1	7,8	7,1	5,4	7,2	6,5	4,8	9,4	—	6,8	7,1	5,1	3,3	9,2	4,5	5,9	
4	2,6	2,3	1,2	4,8	4,2	2,5	3,4	1,4	0,7	5,3	—	2,9	2,8	2,0	1,2	5,0	2,7	2,6	
5	1,2	1,0	0,7	1,3	2,8	1,1	2,8	1,4	—	2,5	—	1,8	1,8	1,1	0,6	1,7	1,8	1,5	
Több	3,3	1,2	0,4	2,3	—	1,8	5,3	3,6	0,4	2,2	—	2,2	3,9	2,0	0,4	2,1	—	2,1	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

*A vizsgált anyag 69,3%-át 1945 és 1960 között, 30,7%-át 1961 és 1966 között adták ki.

a II. tábl. alapján). A jelentések csaknem kizárólag a nálunk még kevésbé ismert mai írókra vonatkoznak. Ha e tényeket összevetjük az angol nyelvű művek keresettségével (a szépirodalmi kérések 19,7%-a) és a pozitív válaszok kis arányszámával (átlagosan minden harmadik kérést tudunk kielégíteni)¹¹, akkor a helyes magyarázatot talán az adja meg, hogy a kutatók más műveket és több könyvet igényelnek, mint amennyi jelenleg angol nyelven könyvtárainkban rendelkezésükre áll.

Az utolsó szakcsoport, amely többes példány arányát és gyűjtőköri sajátosságait tekintve közel áll a szépirodalomhoz, az *agrártudományi* művek csoportja. Itt a többes példány arány 23,6%, nyelvi megoszlásban pedig a német (39,0%) és a szláv nyelvű (23,8%) művek vezetnek. A szerzeményezési igények változásának további érdekes bizonyítékát figyelhetjük meg: a beszerzett művek súlypontjának áttolódását az alsó- és középfokú művekről a magas színvonalú tudományos irodalomra.

2. A többes példányok megoszlása nyelvcsoportok szerint

ld. III. táblázat (V. ö. II. táblázattal)

Az összefoglaló adatok néhány érdekes változást tükröznek. A német nyelvű művek vezető szerepe mellett (35,1%) ki lehet mutatni a két tárgyidőszak között e százalékos arány némi csökkenését is (35,3%-ról 34,4%-ra). Állandóan növekszik az angol nyelvterület jelentősége. Erre mutat a szakirodalom¹² beszerzésre vonatkozó adatai közül az, hogy az ELTE devizaigényes beszerzéseinek 5 éves átlagából 45% az angol nyelvű művek aránya. Hasonlóképpen alakul az *Országos Gyarapodási Jegyzék* (OGyJ) kurrens statisztikája is: 1963–64-ben 29,5% német, 28,0% angol nyelvű mű. Növekedett a szláv nyelvű művek aránya is (12,8%-ról 17,8%-ra). Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a KKK kurrens statisztikájában magas százalékkal szereplő szláv anyag (1965-ben: 25,8%) nagy hányada 1961 után kiadott mű.

A francia nyelvű művek arányának feltűnő csökkenését (26,3%-ról 17,8%-ra) csak részben magyarázza, hogy a szépirodalmi és társadalomtudományi művek részaránya amúgy is csökkent a beszerzésben. Mivel a francia nyelv visszaesése az 1961 után kiadott művek között csaknem valamennyi szakra kiterjed (társadalomtudományok: 30,6%-ról 20,4%-ra; természettudományok: 30,3%-ról 13,6%-ra; műszaki tudományok: 14,0%-ról 9,8%-ra; orvostudomány: 13,8%-ról 9,1%-ra; agrártudományok: 18,0%-ról 4,9%-ra), ebben a jelenségben az angol és a szláv nyelvterület felé forduló érdeklődésnek is szerepe lehet.

Ha ezek után az egyes nyelvek többes példány arányát vizsgáljuk meg, először a szláv nyelvek ellátottságáról kell beszélnünk. (1961 előtt: 37,8%, 1961 után: 39,4%). Mint említettük, ebben a magas arányban a sajtósági könyvtárhálózati viszonyok játszanak közre és — a szerzeményezés számára kedvező devizafeltételek. Ennek hatását jól szemlélteti a szláv többes példányok és az összesített többes példányok százalékaiknak összehasonlítása. (Ld. IV. táblázat.)

A szláv nyelvek után a többes példányok száma a német nyelvű művek között a legmagasabb (30,9%). Ez mindkét tárgyidőszakra érvényes (1961 előtt: 30,8; 1961 után: 30,9%). Ebben a német tudományos könyvkiadás nemzetközi súlya mellett, talán még meg is előzve azt, a magyar szakemberek kissé egyoldalú nyelvismerete játszik szerepet. Egy idézett tanulmány¹³ műszaki és természettudomá-

IV. táblázat. Többes példányok az összes művek %-ában

Szak	szláv %	összes szakok, beleértve a szlávot is %
Társadalomtudományok	40,2	25,7
Természettudományok	32,6	28,6
Orvostudomány	24,0	29,2
Műszaki tudományok	34,5	26,4
Agrártudományok	42,9	27,8
Szépirodalom	20,0	26,3
Összesen	30,9%	27,2%

nyos káderek nyelvismereti statisztikáját közli, mely szerint kétszer annyian értenek németül, mint angolul, s négyszer annyian, mint franciául vagy oroszul.

A többes példányok középátlányosát legjobban az angol nyelv közelíti meg, a maga 26,2%-ával. Ezen a nyelvterületen mutatható ki ugyanakkor a többes példány arány legerőteljesebb növekedése (25,7%-ról 27,6%-ra). Szakok szerint is megvizsgálva ezt a növekedést, úgy találtuk, hogy legnagyobb mértékben az orvosi szakban (24,3%-ról 52,7%-ra) és a természettudományi szakban (28,3%-ról 33,6%-ra) ugrott meg a többes példány. Ezekben — a szerzeményezés számára fontos — szakokban a német nyelvű művek már második helyre szorultak az angol nyelvűek mögött. Különösen szembetűnik ez a természettudományi szakban 1961 után, ahol az arány: angol 38,4%, német 29,4%. Az ELTE-szerzeményezés adatai¹⁴ is ilyen tendenciát emelnek ki (természettudományi beszerzés: angol 66,0%, német 26,0%).

Említettük a román nyelvek lemaradását a természettudományok és az alkalmazott tudományok körében. Haraszthy Gyula idézett tanulmánya¹⁵ kimutatja, hogy a beszerzésekből a társadalomtudományi szakra jut a legtöbb egyes példány (88,0%-ot); hogy a francia, olasz és spanyol nyelvű megrendelések zöme társadalomtudományi mű (kb. 80,0%); s végül — ezek 76,0%-a országos nagy könyvtárakba és egyetemi könyvtári hálózatba kerül, tehát csak kevés példány marad bejelentetlenül. Adataink szerint a nem-humán szakokból egyedül a természettudományi szakon jelentős a román nyelvterületre eső könyvállomány, de ott is csupán az 1961 előtti kiadványoknál. E művek többségét a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárán kívül más könyvtár nem jelentette. Így követhetjük nyomon a szerzeményezés adataiban, hogyan szorul egyre inkább háttérbe ez a nyelvterület.

3. A többpéldányok együttes megoszlása szak- és nyelvcsoportok szerint

(ld. V. táblázat)

V. ö. II. táblázattal

A szakok és nyelvek szerinti megoszlás együttes vizsgálata tárhatja fel részletekbe menően a legtöbb összefüggést a szerzeményezés szerkezetének alakulásában.

A *társadalomtudományi* szak, amely mind szerzeményezésben, mind állományban a legmagasabb arányszámot képviseli, az érdeklődésben még nagyobb szerepet játszik: 3 kutató közül 2 társadalomtudományi művet keres 16. E szakcsoportban a többpéldány emelkedése a különböző nyelvű műveknél szinte teljesen azonos arányban történik (kb. 3,0%), s ez jó bizonyítéka annak, hogy a szerzeményezés igyekszik a kutatói igényeket hajlékonyan követni. A nyelvi megoszlás eltolódásait figyelve szembevetjük, hogy a szláv és az angol nyelvek térfoglalása nem a vezető német, hanem a román nyelvek rovására ment végbe (szláv: 6,8%-os, angol: 3,5%-os emelkedés; román nyelvek: 10,2%-os, német: 0,5%-os csökkenés). Ez az eltolódás azonban nem hozta magával még a német és az angol nyelvű művek kiegyenlítődését, amely kimutatható a szerzeményezés területén (ÁKV 1959: angol 42,4%, német 39,8%)¹⁷.

A szláv nyelvekre vonatkozó adatok egybevetése a szerzeményezés és az érdeklődés bizonyos tényeivel, a kutatói igények kielégítetlenségére utal. A szláv nyelvű művek között kevesebb társadalomtudományi művet találunk, mint a többi nyelvnél. (A társadalomtudományi művek aránya az egyes nyelveken belül: angolnál 46,6%, franciánál 54,4%, de a szláv nyelveknél csak 37,5%.) Ezt a különbséget a társadalomtudományi művek területén a szláv anyag rovására a nyugattal szemben a szerzeményezés is kimutatja. Az OGYJ egy adata szerint a kurrens társadalomtudományi anyagnak mindössze negyedrésze szláv nyelvű munka. A nyugati nyelvek ilyen arányát a tudományos publikációk tényleges aránya magyarázza, valamint az a tény, hogy katalógusunkban a nemzetközi szervezetek kiadványait, amelyek többnyire angol és francia nyelven jelennek meg, ezeken a nyelveken tartjuk nyilván, abban az esetben is, ha a kiadvány esetleg többnyelvű.

Az egyéb nyelvek kiugró egyespéldány arányát (91,0%-a II. tábl. alapján) az itt nyilvántartott latin és görög nyelvű művek indokolják.

Az egyes szakok között második helyen állnak a *természettudományok* (17,9%). Ez a szak szolgálhat például az angol nyelvterület megnövekedett jelentőségére a tudományos információcsereben. Különösen szembevetjük ez, ha a második tárgyidőszak adatait tanulmányozzuk. Kimutatható a természettudományi művek magas angol aránya (1961 után: 38,4%) és ezen az alcsoporton belül a sok többpéldány (31,3%). A természettudományi művek aránya általában is magasabb a kurrensen beszerzett anyagban, mint a KKK állományában, de ez fokozottan érvényes az angol nyelvű művekre. Az ELTE hálózatban eléri az összes természettudományi művek kétharmadát¹⁸. Az OGYJ idézett statisztikája is 45,2%-ot mutat ki. E sok példányt megmagyarázza, hogy az egyetemi hálózatban sok kari könyvtárnak van részben azonos gyűjtőköre. A megnövekedett érdeklődésre azt az adatot hozhatjuk fel, hogy a KKK-hoz érkező kérések 46,6%-a vonatkozott angol nyelvű természettudományi művekre¹⁹.

A szláv nyelvek e szakon belül is előretörték mind nyelvi arányok szerint (6,9%-ról 13,4%-ra), mind a többpéldányok vonatkozásában (32,6%-ról 46,0%-

V. A nyelvi arányok megoszlása szakcsoportok szerint*

Idő	1945—1960						1961—1966						Összesítve: 1945—1966					
	Német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes	német	angol	román	szláv	egyéb	összes
Társ. tud.	32,9*	24,4	30,6	9,3	2,8	100,0	32,4	27,9	20,4	16,1	3,2	100,0	32,7	25,4	27,6	11,4	2,9	100,0
Term. tud.	31,1	31,4	30,3	6,9	0,3	100,0	29,4	38,4	13,6	13,4	5,2	100,0	30,6	35,0	24,6	9,5	0,3	100,0
Orvostud.	42,9	32,5	13,8	10,8	—	100,0	47,4	33,6	9,1	9,9	—	100,0	44,5	33,2	11,7	10,6	—	100,0
Műsz. tud.	47,8	22,1	14,0	15,2	0,9	100,0	45,8	22,2	9,8	22,2	—	100,0	47,2	22,2	13,0	17,1	0,6	100,0
Agrártud.	40,6	19,3	18,0	21,5	0,6	100,0	38,0	30,2	4,9	24,5	2,4	100,0	39,0	22,4	13,7	23,8	1,1	100,0
Szépirod.	22,3	7,7	32,2	26,9	9,3	100,0	24,7	11,3	32,1	28,5	5,0	100,0	23,3	9,0	32,2	27,9	7,6	100,0

* Százalék.

*A vizsgált anyag 69,8%-át 1945 és 1960 között, 30,7%-át 1961 és 1966 között adták ki.

ra). Ez a folyamat teljes összhangban áll az általános tendenciával. Viszont bizonyos ellentmondás van a román nyelveken kiadott természettudományos művek magas aránya (24,6%) és a KKK-hoz befutó kérések csekély száma között (13,0%). A részletesebb elemzés kimutatta, hogy e művek nagy része romániai cserepéldány, amelyek nélkül e nyelvterület jelentőségben a szláv nyelvek mögé szorulna. Meg kell még jegyeznünk, hogy ez az ellentmondás a legújabb kiadványoknál feloldódik, mert 1961 után e rovatban még feltűnőbben esik vissza a román nyelvek aránya, mint a társadalomtudományi műveknél (30,3%-ról 13,3%-ra).

Az egyes szakok között a harmadik helyen a *műszaki tudományok* állnak (15,2%). Nyelvi megoszlásban kimagasló szerepet tölt be a német nyelv, százalékosan is 47,2%, a többes példányok arányában is (30,2%-a II. tábl. alapján). A második helyen álló angol nyelvhez (22,2%), erőteljesen közeledik a szláv nyelvű művek aránya (17,1%). A második tárgyidőszak 22,2%-os aránya nem is fejezi ki azt a hatalmas növekedést, ami a kurrens szláv anyagból az utóbbi időben kimutatható (38,6%).

A szerzeményezések üteme is ezt támasztja alá. A kurrensen beszerzett anyagban valamivel magasabb a műszaki művek aránya (18,0%), mint a KKK állományában. Nyelvi százalékokat tekintve az OGYJ statisztikájában a német, angol és szláv anyag csaknem egyenlően oszlik meg (29, 28 és 27%).

A német és az angol nyelvű műszaki kiadványok meglepő többes példány arányait (német: 30,2%, angol: 28,6% — II. tábl. alapján) a devizagazdálkodás szempontjai (a német nyelvű művek jelentős része NDK kiadvány) és a kutatók nyelvtudása együtt alakították ki.

Valamelyest magasabb a *szépirodalom* aránya 1961 után, mint az előző években (3,0%-os emelkedés). Mindkét tárgyidőszakban változatlan maradt a szépirodalmon belül a nyelvek fontossági sorrendje. A művek egyharmada a román nyelvcsaládba tartozik. Ezen belül legtöbb a francia nyelvű. A kevés többes példányt (20,0%) azzal magyarázhatjuk, hogy a legfőbb megrendelők ugyan most is a tanszéki könyvtárak, ebben az esetben azonban nincs közös gyűjtőkör a különböző tanszékek között, mint volt a társadalomtudományi szaknál²⁰. A szláv nyelvek növekvő (27,9%-os) és a német nyelv jelentős arányának (23,3%) e szakon belül is a könyvtermés politikai és tudományos súlya, a nyelvtudás és a kedvező devizafeltételek adják magyarázatát. A devizagazdálkodás szempontjainak érvényesülését igazolja, hogy nagyon sok NDK-ból és a Szovjetunióból származó szépirodalmi művérdulája került katalógusunkba. Az egyéb nyelvek viszonylag magas százaléka (7,6%) és a kevés többes példány (16,0% — a II. tábl. alapján) mögött az húzódik meg, hogy az élő irodalom — a Szovjetunió kis népeinek és a török nyelvnek irodalma — megelőzte a klasszikus nyelvekét. Latin és görög nyelvű szépirodalmat 1945 utáni kiadásban alig mutathatunk ki a KKK anyagában. Az egyéb nyelvekhez tartozó szépirodalmat elsősorban az MTA könyvtára jelentette egy-egy példányban.

Az *agrártudományi* anyag egészében a többi szak nyelvi és többes példány szabályszerűségei érvényesülnek. A nyelvi sorrendben második, a többes példányok tekintetében első helyre került szláv művek az agráregyetemek és a mezőgazdasági tudományos intézetek jól szervezett és élénk tudományos könyvcserejét példázzák. Ezt bizonyítja az OGYJ 45%-os orosz nyelvű beszerzési aránya az agrárszakban. Érdeemes megjegyeznünk, hogy számos nyugati szakkönyv orosz nyelvű fordítását is megtalálhatjuk a KKK állományában. A második

tárgydőszakban pedig már számottevően növekedtek a lengyel, bolgár és — kisebb mértékben — a cseh nyelvű agrártudományi művek is.

Az utolsó szakterületre, az *orvostudományra*, egy nyelv túlsúlya nyomja rá a bélyegét: a német nyelv. Az összes orvosi művek 44,5%-a német nyelvű és ez az arány tovább nőtt az 1961 után kiadott műveknél (47,4%-ra). Nehéz volna eldönteni, a nyelvismeret vagy a német orvostudomány magas színvonala játszott-e közre abban, hogy nemcsak német nyelven található a legtöbb többspéldány (41,7% — a II. tábl. alapján), hanem a sokpéldányos (5 és annál több lelőhellyel rendelkező) művek mind német nyelvűek.

A KKK állományának alapján vázolt képtől eltérően a szakemberek igénye már határozottan az angol nyelvű szakirodalom felé fordul. A német nyelvű kéréseket megközelítették az angol nyelvterületre vonatkozó megkeresések (29,8%-kal szemben 28,2%). Ugyanakkor az angol művekre vonatkozó információk hatékonysága még mindig kisebb a német nyelvűekénél (43,0% pozitív válasz 47,0%-kal szemben).²¹ Ez is egyik jele az angol nyelvű művek iránt megnőtt érdeklődés és az ezt kielégítő szerzeményezés fáziseltolódásának.

IV. A vizsgálat értékelése

A felmérés adatainak egybevetése a szerzeményezési politika különböző részletekérdéseit tárgyaló szakirodalom adataival, azt bizonyítja, hogy a KKK állományvizsgálata is kimutatja a szerzeményezésben beállt változásokat. Ez természetes, hiszen a kurrens anyag összetétele a gyarapítási politika elvei szerint alakul. Az újonnan beszerzett művek évenként 5%-kal növelik 1945 utáni állományunkat, évi 100 000 bejelentéssel. Egy olyan felmérés tehát, amely 15 és 6 év átlagában elemzi az egyes arányokat, adalékokat szolgáltat a folyamatra, s egyszerűsre mind e folyamatok eredményeként kialakult állapotokra.

Az adatokból következtethetünk a többspéldányok lassú, fokozatos és folyamatos emelkedésére minden tudományág területén. Ez másként jelentkezik a társadalomtudományokban, mint a műszaki, természettudományi, orvosi és agrár szakban. A különbségek elsősorban a növekedés ütemére vonatkoznak. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a gyűjtőköri elhatárolás és könyvtáraink céltudatos gyarapítási politikája e növekedést a népgazdasági érdekeknek megfelelően szabályozta.

Az egyes tudományterületek arányai állományunkban és ezeknek az arányoknak változása a két tárgydőszakban nem mutatják a humán tudományok és a szépirodalom háttérbe szorulását. Az eltolódások ezrelékekben fejezhetők csak ki. Sokkal markánsabb az arányok módosulása, ha azt nyelvi bontásban vizsgáljuk. Több példát elemeztünk az angol és a szláv nyelvek jelentőségének növekedésére, részben a német nyelv, részben a román nyelvek rovására. Legszembetűnőbb ez a tendencia a műszaki, természettudományi és orvosi szakokban.

Különös figyelmet érdemel a nyelvismeret jelentős, néhol meghatározó szerepe a nyelvi arányok kialakulásában. Itt-ott a követelmények mögött elmaradó nyelvtudás feszültséget támaszthat a tudományos tapasztalatsere lebonyolításában. (Pl. a román nyelvű többspéldányok esetében.) Néhol az adatok viszont arra engedtek következtetni, hogy egyes esetekben a kutatói igények maradnak kielé-

gítetlenül a szerzeményezés késedelmessége következtében (pl. angol nyelvű orvosi művek).

Ezek az összefüggések a szerzeményezés folyamatához szolgáltak adalékul. Az állomány szerkezetének vizsgálata azonban bizonyos állapotrajzot is szolgáltatott a KKK-ra vonatkozóan. Ennek leglényegesebb tanulsága abban foglalható össze, hogy állományunk 1945 utáni hányada élő, felhasználható anyag, a benne rejlő információs lehetőségek ezért igen értékesek lehetnek a tudományos ismeretanyag kiaknázásában.

Jegyzetek

1. A szak szerinti csoportosításban a társadalomtudományok rovatába kerültek a 0, 1, 2, 3, 4, 7—7.8, 8, 8.1, 9.2, 9.3—9.9 ETO szakokba sorolt művek.
 2. A nyelvek között az angol nyelv rovatába került minden germán nyelv (a német nyelv kivételével), az egyéb nyelvek közé soroltuk a görög és latin nyelvet is.
 3. Az időhatárt az OGYJ megjelenési évéhez szabtuk. Ebben az évben nőtt meg ugrásszerűen a jelentő könyvtárak száma is. Katalógusunk adatai és a szerzeményezési adatok összehasonlításának szempontjából fontos tény, hogy a kurrensen beszerzett művek 85%-a 1961 után kiadott mű. Ez azt jelenti, hogy a második tárgyidőszakban a KKK adatai igen kevésbé térnek el az OGYJ-ben feldolgozott beszerzési adatoktól.
 4. A felmérést reprezentatív statisztikai mintavétel alapján végeztük az A—B betűkből véletlenszerűen kiemelt csoportok számolásával. Hasonló mintával készült a *Bestermann-féle felmérés*, amely öt európai nagykönyvtár állományának teljes anyagára vonatkoztatott egy betűn belül kiválasztott néhány ezer címléírásból. (Ld. *Bestermann, Theodor: The European union catalogue project. = The Journal of Doc.* 1958. Jun. 56—64. p.) Külön ellenőriztük, hogy az A—B betűk összege a katalógus idegen nyelvű anyagának közel 90%-át kitevő négy nagy nyelvcsoporthoz — szláv, angol, francia és német — mindegyikében egyenként is azonos arányt képvisel-e. Ime az adatok:
 A szláv katalógusunk A—B betűs aránya: 13,1%.
 A *Le livres de l'année 1964.* évi számának A—B betűs aránya: 13,2%.
 A *Cumulatív Book Index* A—B betűs aránya:

1943—48	12,9%
1949—52	13,07%
1959—60	13,3%
1961—62	13,3%
- A Library of Congress állományának A—B betűs aránya: 13,1%.
 A *Deutsches Bucherverzeichnis* 1951—55. évi anyagának A—B betűs aránya 13,2%.
 Megállapítható, hogy az A—B betűk önmagukban reprezentálják a teljes állományt. Összehasonlításként: a KKK 1945 és 1966 közötti cédulaállománya 1 714 860 db
 ebből a teljes A—B betűs anyag 231 320 db
 A feldolgozott 7045 főlap a jelzett időszakban külföldön kiadott idegen nyelvű főlapok 2,65%-át teszi ki.
5. *Bestermann Theodor. i. m.*
 6. *Balázs János: A devizás könyvrendelések koordinálásának módja és tapasztalatai. = Műszaki Egyet. Könyvtáros.* 1964. 1. 3—15. p.
 7. Többes példányon a több könyvtár által jelentett művet értjük, tekintet nélkül arra, hogy a műből hány példány van egy könyvtáron belül.
 8. *Haraszthy Gyula: A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága. = Magy. Könyvszle.* 1961. 1. 91—99. p.
 9. *Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: A szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása az iparban. = Magy. Könyvszle.* 1961. 1. 45—59. p.
 10. *Haraszthy Gyula: i. m.* 98. p.
 11. *Karácsonyi Rózsa: A Könyvek Központi Katalógusának hatékonysága 1964-ben. OSZK Évkönyve.* 1965—66. 82. p.

12. *Haraszthy Gyula: i. m. 94. p. és Déri Miklósné: A devizaigényes könyveszerzés alakulása az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kari és tanszéki könyvtáraiban. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai. 25.) Bp. 1965. Tankönyvkiadó. 18. p. Meg kell jegyezni, hogy e két forrásmunkából idézett adatok mindig a szláv nyelvű szerzeményezés nélkül értendők.*
13. *Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: i. m. 51. p.*
14. *Déri Miklósné: i. m. 18. p.*
15. *Haraszthy Gyula: i. m. 96. p.*
16. *Karácsonyi Rózsa: i. m. 83. p.*
17. *Haraszthy Gyula: i. m. 94. p.*
18. *Déri Miklósné: i. m. 17. p.*
19. *Karácsonyi Rózsa: i. m. 85. p.*
20. *Déri Miklósné: i. m. 20. p.*
21. *Karácsonyi Rózsa: i. m. 81. p.*

Acquisitions from abroad examined from the point of view of location, language and subject. 1945-1966

G. KRONSTEIN

The card catalogue of the Union Catalogue of Books has increased yearly by 100 000 new titles which means an average 5% growth in comparison to the stock reported since 1945. This current acquisition of books has considerably modified the inner proportions of the holdings and truly reflects the policy in acquisition of the libraries. The study examines the changes in the proportions of the holdings analyzing the cards of the works published abroad in foreign languages after 1945. The holdings are examined according to multiple copies, to subject fields (social sciences, natural sciences, technical sciences, medical sciences, agricultural sciences, belles lettres), languages (German, English, Romance, Slavic and other languages), and two periods of time (1945—1961; 1961—1966).

1. The data reflect a slow but continuous and successive growth of the multiple copies of the books in every subject field;

2. The proportion of multiple copies in the field of the natural and applied sciences is higher than in the field of social sciences;

3. The importance of the Slavic languages and English has considerably increased but in different degree in the different subject fields.

The changes are indicated in the enclosed tables.